

A barát,¹ akivel találkoznom valaha adatott. A barát, akivel összetalálkozni érdemes volt. Vonzó, még zömökségével is férfiaságot sugalló, mély és kidolgozottan erős, gyönyörű bariton orgánumával olyan lény volt, aki mintha folyvást épp az élet értelmességéről közvetítene üzenetet. Mert volt mondanivalója, főként a lét súlyos kérdéseiről. A transzcendenciáról, benne létezésünk érzelmi megéléséről, és mindebben a zene szerepéről. Mert leginkább a szavak és a hangok poézisán keresztül érzékelt az életet, s értelmezését ugyanezekben adta vissza. Érzéke, stílus-érzékenysége következetes volt. Az ezek beteljesülése iránti éhsége kimeríthetetlen. A gonoszt, az igénytelen, mindazon rosszat, amit szenvedélyes haraggal szoktunk elutasítani, ő jól működő ösztönével leginkább stílusidegenként hártotta el. Figyelmes, megértő, gondos, s jelzéseiben finom volt, pedig alkatában kolerikus. Ha olykor kitört, úgy határozottan szangvinikus. Jó volt beszélgetni vele. Még inkább, ha társalgásunk hosszú csendeket értelt. Már fiatalon is tudtunk hegymászásakor, éjszakai utcai elpilledéskor, kórussal zötyögő vonatozáskor vagy épp a Balatonba merülve, avagy pécsi ifjúságunkban feketekávét, vodka és cigaretta, majd a kaposvári színeszotthoni éjszakában finomra érlelt pálinka és szivar mellett nagyokat hallgatni. Hiszen az így beálló némaság tartalmas volt, a lehető legtöbbet elbeszélő, merthogy egy értelmet célzó létezés közös átéléséből fakadt. Egyszerre volt kuporgató és adakozó. Előbbi magával, utóbbi az embertárral szemben, ráadásul mindkettőben túlzásra hajlamosan. Olyan eszményi megvalósulásként, amelyik mintha genetikusan, rendíthetetlen természetességgel hordozná és testesítené meg magában hazai katolikus kultúránk legszebb örökségét, miközben tevékeny, minduntalan kezdeményező életében, a pillanatok komoly, megfontolt, az öröklét felé kacsingató átélése során mintha a protestantizmus szelleme hatotta volna át: formaságok, konformizmusok, szócséplő megnyilatkozások helyett úgyszólván kizárólag az emberség mindenkori megélésére ügyelve. Az álszentség, az alakoskodás volt a legidegenebb tőle.

Zalaegerszegi elszegényítettségéből, szőlődombok dús zöldjébe visszaszorult, mert politikailag üldözött és szociálisan ellehetetlenített, hiszen elveiért hanyatttortá tett háromgyermekes család későn, egyedüli fiúgyerekként végre megérkezett – szülei szemefényeként és nővéreitől is dédelgetett – sarjaként menekült szegényként Pécsre, konzervatóriumba, zenegimnáziumba s a közös középiskolai kollégiumba, hogy a már zalai létében megnyilvánult zenei tehetségében kiművelődhessék. Pillanatok alatt jelenséggé, hiszen mindenütt láthatóvá lett. S ezzel mindenütt egyszerre otthonossá is vált Pécsen, különösen ott, ahol csak szellemi kihívás érhet. Egyszerre volt szeretetreméltó és tehetségének sokágú kipróbálására éhes; magától értető volt hát, ha mindenki segítette. Gimnáziumában a lányok, lányos családok kedvence. Minden bohókásságban látványosan jelenlévő. Falta az elérhető. Karban éneklés, kórusvezetés, személyes stúdiumként pedig hegedű, brácsa, majd nagybögő, persze zongorázással kötelezőn párosulva, logikusan vezetve a zeneszerzés Kincses József tanár úr által vezetett nehéz stúdiumaiig. Közben pedig, mivel gyakorlatilag

ellátatlanul, hontalanul és felruházatlanul, mert anyagi támasz nélkül élt, a pénzkeresés kényszere is üzte. Bármiből, bárhogyan. Már gyermekkorában is keresményeiből tartva fenn magát, kifejleszthette annak egészséges érzékét, hogy a szükségből is erényt, egyenesen élvezetet, sőt közösségében kiemelkedési lehetőséget kovácsoljon magának. Malomban zsákolás, pályaudvaron vagonkirakás. És alkalmi zenélések, akár üzemi megrendelésre eseti hakniként, akár az Apolló moziban, a szocialista népművelés részeként, a filmvetítést megelőzően rendszeresített, rövid, vetítívászon előtti duós vagy triós muzsikálásként.

Ezeknek köszönhetően juthatott az egykori Indóház utcai családház-sorban egy udvari albérlethez, ahol személyes élete is kiteljesedhetett. Egy, a fővárosból alig-nyugdíjba menekülő valahai katolikus szerkesztő hatalmas, hideg konyhájából nyíló nagyobb cselédszobába, ahol fűt(het)etlenül, bútortalanul, eszményi rendtelenségben, de pianínóval és cimbalommal egyaránt felfegyverkezetten menedéket lelt, a zenében és a költészetben történő közös eszmélkedés útján a világból kivonulást biztosítva barátainak is. E boldog rezidencia így egyszerre volt takarítatlan bohém-tanya és a zene, festészet, költészet egybekapcsolt hátterével emberi mivoltunk s benne a transzcendencia megélésének színhelye. Társaságunkban az első területet ő képviselte, a középsőt Dombay Győző, a harmadikat magam. *Klavierauszugokból* rekviemeket énekeltünk, barátunk festményeiből, grafikáiból az önkifejezés további lehetőségeit puhatoltgattuk, én pedig bódító szövegeket deklamáltam franciául, Apollinaire eredetijén és Vas István kongeniális fordításán keresztül gyakran a szavak mágikumába merülve.² Barátunk, aki karvezetési tudományát kipróbálandó, már gimnazista társaiból saját kórus alapításával próbálkozott, később pedig kórusok sorát boldogította gyönyörű basszus orgánumával a Liszt Ferenc Kórustól a Nevelők Háza Kamarakórusáig, hogy majd szimfonikus zenekarral úgyszintén megpróbálkozzék, profi temetőkórust hozzon létre és működtessen, sőt a színház ügyelői világába is belekóstoljon, biztosabb megélhetésre törekedve. Az egykori repülőtér környéki zöldben, a szocializmus vívmányaként az 1956-os forradalom kiérlelésében is szerepet játszó, elhazudott uránbányászat lakótelepeként felépült Úránváros Olimpia éttermében nagybőgőzött éveken keresztül, odavonozva barátait.

Ekkoriban Kaposvárról érkezett gimnazista társa, Apagyai Mária állt talán hozzá legközelebb, egyúttal amúgy eszköztelenségében sem igazán rendezett háztartásában is valamelyest mérsékelve bármiféle gondozó társ hiányát. Nem lehetett eléggé nagy nekünk a város, hiszen Mari először este hozzám kopogtatott be, hogy induljunk barátunkhoz, én, egykori bányászrutinnal, gyorsan haját mostam, s már kutyaagoltunk is, gyalog persze, keleti peremtől nyugati szélíg, hogy éjszaka bóklászva ugyanezen utat majd visszafelé is megtegyük. Beszélgettünk és ittunk, ittunk és beszélgettünk. S persze teljesnek éreztük a létünk.

Az üzleti elszegődés persze a konzervatóriumiaknak szigorúan tiltott volt. Antal György igazgató³ azonban nemcsak e pécsi zenei fellegvár megszervezésében

s fenntartásában bizonyult nagynak, és nem is kizárólag azzal írta be nevét a zenei művelődés helyi történetébe, hogy a Paulusz Elemér jól karbantartott színházi zenekarából kinőtt Pécsi Filharmonikus Zenekar mögé Liszt Ferenc Kórust szervezett, mellyel oratóriumok és rekviemek, szimfóniák és misék sorának igényes előadásával gondozta évtizedek politikai sanyarúsága közepette a lelkeket, hanem kimondatlan szociális elköteleződésével is. Kikezdhetetlen városi és megyei politikai tekintélyével élve ti. a *prolidiki*, a pártidiktatúra nyomásának elsőrangúan kitett zalai, vasi, somogyi, tolnai régiókból szinte előszeretettel gyűjtötte e nagyszerű városba a félig-meddig deklasszált s ezzel jövőjüktől megfosztott családok fiataljait, kiugró és átlagtehetségeket egyaránt, hogy Kodály Zoltán ígézetében, az elpusztításra ítélt tarhosi szellem nyomán muzsikussal, zenepedagógussal, szolfézsztanárokkal segítse visszaépülni a szellemi Magyarországot. Ezek pedig nemcsak alma materre, közösségre letek Pécssett, de Gyurka bácsi – bár láthatatlanul – anyagilag is segítette őket, s ennek örvén olykor a szabályszegés nem öncélú eseteit is megtúrta. A Zenegimnázium hasonló pécsi specialitásként működött. Aligha volt versenyképes a fiúkat oktató Nagy Lajos vagy Széchenyi, avagy a lányokat beiskolázó Leöwey Klára vagy Janus Pannonius gimnáziumokkal. Viharverten, ismétlődő költözködésekkel indult, olyan, többnyire katolikus szellemiségű tanárokkal, akik aligha taníthattak volna az állam szeme előtt levő nagy iskolákban. Mégis, szabadabb tanítási szelleme és annak visszatérő ténye, hogy az ember legtöbbször tartott barátai és az értelmességük, hívő életformájuk híre okán megismerkedésre vágó lányok leggyakrabban oda jártak, olyan ellenállhatatlan vonzerőt jelentett sok fiú számára, hogy szüleim is csak parancsszóval tudtak visszatartani minduntalan felöltő kívánságomtól, hogy a Nagy Lajosból menet közben átiratkozzam a Zenegimnáziumba. Ebben persze teljességgel igazuk lehetett. Életem bizonyára *hevesis* irányba fordul, az én esetemben feltehetően csekélyebb sikerrel s kiugrási lehetőséggel övezetten, ha engedékenyebbnek bizonyulnak – függetlenül attól, hogy nemcsak országos tekintélyű akadémiai zenetudós került ki körükből, hanem több orvosprofesszor is.

Középiskolai éveikre datálódik Hevesi ismeretsége, majd haláláig tartó szoros barátsága a stabil családi háttérből, az autodidakta, pécsváradi pénzügyi tisztviselő régészből megyei múzeumigazgatóvá lett Dombay János szintén későn született fiával, a majd öntörvényű kísérletező, csodálatos vonalaival és talán Hamvas Béla ismeretétől is megigézetten – Martyn Ferenc tudatosan fegyelmezett és Lantos Ferenc geometrikumot is idéző új útkeresését tanári pedantériába burkoló művészetével tompítva – egy őseredeti világmitoszt láttató Dombay Győző festővel.⁴ Végigkísértük Győző útját pécsi pedagógiai főiskolás tanulmányain át almamelléki tanítóskodásáig, budapesti kiruccanásaiig, Szent István aknai dekorátorságáig, közben házasságával Horváth Tündével, a Csontváry Múzeummá lett egykori Katolikus Legényegyletben, majd a Művelődési Házban működő, Bécsy Tamás-féle⁵ középiskolai színpad jeles szereplőjével, majd nehéz válásával és új házasságával az akkor Pécssett építész férjétől elváló Boreczky Beatrix történésszel, végül grafikuságáig az időközben fővárosivá lett Szentágothai család, pontosabban a világhírű akadémikus közepső or-

volsánya, Klára időközben szintén anatómusprofesszorral lett férje, Réthelyi Miklós budapesti orvostudományi egyetemi anatómiai intézetében.

Mindezen külső-belső történéseket vitáink színesítik és edzik; hosszú du-maórák tiltott könyvek és albumok lapozgatásával Hevesi albérletében, éjszakai kerítésátmászásos csobbanásaink a volt Hadapród Iskola kicsiny, de annál mélyebb műugró medencéjében, előtte s utána nálunk a ház mögötti kis kertben, Magyarországon még ismeretlen zenék – Honegger expresszivitásával bennünket különösen felrázóan *Jeanne d’Arc au bücher*, melynek Paul Claudel-től származó szövegét egyetemi franciáskodásom idején gyakorlatilag kívülről fújtam – lemezről hallgatása Klára vendéglátásának köszönhetően, fél napok a balatonboglári templom alsó éttermi sarkában baráti csoportkiállításon, majd Győző immár keretezett képeit első autóinkkal cügölvé a fővárosi várbeli Üri utcai zsűribe, a Szij Rezső közbenjárására lehetővé vált és általa megnyitott pesti kiállításokra, majd utóbb jó néhányszor a pincegalériába, Szentendrére.

Mert meg kellett beszélni, ha véget ért egy Németh Antal-féle rendezés a színházban – mert országos szenzáció volt Jacques Offenbach *Hoffman meséinek* egyszerre operai és Eck Imréék által gondozott balettelőadása –, vagy egy Bécsy-féle előadás a Doktor Sándor Művelődési Házban, esetleg egy koncert vagy főpróba a Liszt Ferenc Hangversenyteremben, vagy akkor is beszélgetnünk kellett – amint ez hetente többször is megesett –, ha éppen erre támadt kedvünk. Hevesin s rajtam kívül az előbbin Győző volt nélkülözhetetlen, az utóbbin, barátomként Sólyom László. És jártunk egymáshoz, végeérhetetlenül. Fennhangon mondtuk a *Mai francia költők* szövegeit, próbáltuk megszerezni és értelmezni a *Századunk zenéjében* megidézett korai, ám Magyarországon gyakorlatilag hozzáférhetetlen műveket, szavaltuk Paul Éluard-ot és mindenekelőtt az Apollinaire kétnyelvű kiadásából kitetsző, teremtő erejű hangmágiát, gyakran érvelve amellett, hogy valamely kongeniális fordítás még az eredeti utolérhetetlen varázsánál is olykor többet idéz.

És mindehhez járultak a többiek. Eleinte Kovács Győző hegedűs,⁶ aki Nádor szállodai portássága révén körünkben – kitekintő okoskodásaival – világfinak számított, majd az evangélikus pedagógus szülők nyugat-magyarországi ellehetetlenülése miatt Pécsre menekült Szelényi fivérek, akik misztikus elvagyódásainkat racionalisztikus értelmezésekkel vegyítették. Legelőször is a jóval idősebb és érettebb Szelényi Pál, aki a Pécsi Pedagógiai Főiskolán nyelvészkedett, de számunkra ő volt a sámán, a Thomas Mann-i *Doktor Faustus* elvont zenetudósa, akinek fejtegetéseit elbűvölő követhetlenségében még szigetvári gimnáziumába is gyakran átrándulva – ahol átmenetileg tanított – hallgattuk.⁷ Majd a régi korokat visszaidéző dalokat, érzékenyen lebegő magas hangján gyönyörűen előadó, a Zenegimnáziumban hegedűs, majd immár medikus Szelényi Zoltán, aki alapító társ volt az említett Kamarakórusban is.⁸ És egyre inkább a teoretikus festő, Szelényi Lajos,⁹ időközben a pesti peremről szintén pécsivé váló társával, a jelenségnek számító gyönyörűen érdekes Szentjóni Annamáriával, akiket szintén az újdonságok, az új szellemiségek felkutatása és habzsolása hajtott. Ők tovább nyomatékosították bennünk Hamvas Béla

megkerülhetetlenségét – először az alkotótárs feleség, Kemény Katalin *Forradalom a művészetben* művének a modern festészetet magyarázó nagyszerűségével,¹⁰ majd a hamvasi világlátás (metafizika? misztikum? vagy egykori romlatlan embervoltunk alig visszaidézhető megsejtetése?) vágyakozásra és újraélésre érdemes őseredetiségével.

Közben találkozások a *konziban*, ahol én középiskolásként a Nagy Lajos napközijét délutánonként büszkén elhagyva Halász Béla művész úr főszakosaként órákon keresztül orgonáltam, eljárva utána a „nagyok” – a hegedűs Papp György és Serfőző Tibor, Wagner Ilona zongorista (hamarosan Gyurka felesége) és társaik – kétzongorás termébe, ahol a beszélgetés improvizálásokkal vegyült; eljárva társaink közeli albérleteibe, ahol egy nyíregyházi fiú, Sára Jenő *Apassionataja* szállt a zongorából ujjainak száguldása nyomán,¹¹ avagy Tényi Zoltán mutatta meg mives zongoradarabjait. Kultikusak voltak számos éjjeli csavargásaink az egyébként roszszhírű vasútállomás restijének hajnali reggelijével befejezetten, továbbá adventkor a székesegyház hajnali rorátéin való részvételünk, avagy – nagyokat csatangolva a Mecseken – délutáni misinai látogatásunk, hogy éjjel majd a csillagvizsgáló ablakán bemászva, s bár dideregve, de a csúcscról üdvözölhessük a napfelkeltét.

És szintén közben az illegális hittanok, ahová én két gimnazista társammal, Kutas Lászlóval és Maróthy Lászlóval vagy Bulyáki Jánossal hol a Líceum sekrestyéjébe, hol nővérének a konzervatóriummal szembeni emeleti lakásába, hol pedig a Pius sekrestyéje feletti oratóriumba az elehetetlenített pálos szerzeteshez, Bolváry Pál atyához¹² jártam, ahol az őt lelki fiául fogadó Hevesivel és a kórusainkban – a Liszt Ferenc Kórusban, de a belvárosi templom gyerekek által kezdeményezett és a szolfézsos Keresztury Erika, a zongorista Neményi Klára, vagy éppen Hevesi által karvezetett énekkarban – szintén társ Bárdfalvi Ferencsel¹³ nemegyszer összetalálkoztam. Amikor a jövődő magyar értelmiség lelki gondozását pasztorizációjával felvállaló két nagyszerű – és utóbb a Magyar Népköztársaság társadalmi rendje elleni felforgatásért s ráadásul az ifjúság megrontásáért (a korabeli büntetőjog nyelvén tehát homoszexualitásért) letartóztatott – pap, az egyebek közt Hevesit és Solyomot is táboraiba szervező Pali bácsi és az engem magával vivő gyóntatóm, az eleinte a püspökség hátsó szárnyépülete végén, majd a Belvárosi Plébánia káplánszobáját lakó Csonka Ferenc működése¹⁴ kiteljesedett, és nyaranta egymást érték a baranyai munkásturizmus, stílusosan a Vörös Meteor tagsági igazolványával legalizáltan a cserkészetet indiánromantikában titkosan felidéző keleti mecseki (Magyaregregy, Kisújbanya és Óbanya közti helyszíneken), majd mátrai táborozások, hallottunk ugyan egymásról, sőt a társtábor elleni éjjeli rajtaütésekkel olykor szembe is kerülünk egymással, de fogadalmunk szerint a saját csapatunkon kívül erről soha nem beszéltünk.¹⁵

Hevesi minden társaságban és helyszínen meghatározó vagy legalábbis jellegadó szerepbe került. Amikor otthonról fillérre kiszámoltan megkapott menzai ellátmányomon (ebéd 6.- Ft, olykor vacsora 6.- Ft) spórolva – hogy ezen is antikváriumba járhassek és könyveket vehessek – a színházzal szembeni volt Tiszti Kaszi-

nóban vagy a Széchenyi tér és a Jókai tér alatti Aranykacsában üres köretet rendelve és sok kenyérral elfogyasztva ebédeltem – olykor egy-két albérlő egyetemi kollegina társaságában (akik közül leginkább a szombathelyi Tóth Ágnesre emlékszem), bámulva a színészeket (a Médeiaként megdöbbenő alakítást nyújtó Spányik Évát,¹⁶ a *London királya, avagy Kean, a színész* emlékezetes szerepében ragyogó Szabó Ottót, olykor-olykor Mensáros Lászlót, majd Bánffy Györgyöt), akik felséges természetességgel tették magukévá marhacsontvelővel megkent pirított kenyерüket –, időnként fel-felbukkant Hevesi is, aki afféle tehetős *üzleti zenészként* gavallérosan meghívott bennünket némi ínycsiklandozó többletre. Mert, ugye, délelőtt egyetem, délben a fentiek, utána antikvárium, majd otthon a nyugati filozófiák és esztétikák nekivadult jegyzetelése, este pedig irány Hevesi Olimpiája, hogy – némi italok fogyasztása közben – kedvtelve hallgathassuk zenélésüket, hogy valamikor éjfél után kacskaringós séták után térjünk haza otthonunkba – nos, nem volt egyenesen irigylésre méltó az életünk?

Emlékezés gyanánt a fentiekben csupán rövid időszakot eleveníthettem fel közös pécsi ifúságunkból, melynek hangulata s a várostól kapott örökségünk mindkettőnk egész életünkben elkísért.¹⁷

Jegyzetek

¹ A *Pécs Lexikon* hasábjaira szántan – I., főszerk. Romváry Ferenc (Pécs Lexikon Kulturális Nonprofit Kft., Pécs, 2010) – ezt írhattam róla: „Hevesi András (*1942. dec. 22., Zalaegerszeg †2009. ápr. 19., Budaörs) zenész. A Pécsi Erkel Ferenc Zenegimnáziumban érettségizett (1960), a Pécsi Állami Zeneművészeti Szakiskolában szerzett szolfézs- (1963), Gordon- (1964) és zeneszerzés (1965) diplomát, a Pécsi Nemzeti Színházban ügyelő (1966–1969), majd karmester (száznál több vezénlyéssel) (1969–1973), a Kecskeméti Katona József (1973–1976), majd a Kaposvári Csiky Gergely Színház (1976–2009) zenei vezetője, a pécsi Kisszínház, a Horvát és a Nyári Színházak visszatérő vendégkarmestere, Bécsy Tamás rendezései idején a Városi Művelődési Ház Irodalmi Színpada, valamint a Bóbita Bábegyüttes állandó s a pécsi Kísérleti Tv alkalmi zeneszerzője, pécsi költők műveinek megzenésítője, pécsi színészek és ünnepi alkalmak vokális és hangszeres zenéinek, s színházaiban számos kísérőzene zeneszerzője. Színészként szerepelt Madaras József mellett Jeles András *Színház a színházban* (Józsefvárosi Színpad, 2002) produkciójában és Koltai Róbert filmjeiben.”

² Néhány az akkoriban legfontosabb könyveink közül: Kókai Rezső: *Századunk zenéje* (Zeneműkiadó, Budapest, 1961, 231 o.); Herbert Read: *A Concise History of Modern Painting* (Thames & Hudson, London, 1959, 376 o.); Guillaume Apollinaire: *Válogatott versek – Poème choisis*. Szerkesztette: Gera György (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958, 406 o.); *Mai francia költők*. Szerkesztette: Dobossy László (Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1958, 279 o.); Weöres Sándor: *A lélek idézése*. Műfordítások (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1958, 904 o.); *Hispania, hispania...* XX. századi spanyol költők versei. Válogatta: András László (Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959, 390 o.); Paul Éluard *versei* (Magyar Helikon, Budapest, 1960, 346 o.); Charles

Péguy: *Mystère de la charité de Jeanne d'Arc*. Extraits, éd. George Brabant (Larousse, Paris, 1956, 135 o. [Classiques Larousse]); Walt Whitman: *Fűszálak*. Összes költemények (Magyar Helikon, Budapest, 1960, 722 o.), és hasonlók.

³ Vö. Tillai Aurél: *Antal György nyolcvanöt éves*. Pécsi Szemle, 2003. tavasz, 103–108.; és Kovács Attila: *In memoriam Antal György (1917–2007)*. Pécsi Szemle, 2008. tavasz, 86–87.; <<http://baralib.hu/bio/7269>>.

⁴ Vö. <<http://dombaygyozozomindenkilapja.hu/>>, <<http://zeneifrisstoto.blogspot.hu/2010/03/dombaygyozozom-festomuvesz-1942-1994.html>>és<http://pecs2010.blog.hu/2010/11/19/parti_galeria_varosfoglalas_pecs_arcai_86_dombay_gyozozom_1942_1994>.

⁵ Bécsy Tamás (1928–2006). Vö. <http://hu.wikipedia.org/wiki/Bécsy_Tamás>, valamint Kerényi Ferenc: *Egy eredeti gondolkodó emlékére*. Jelenkor <<http://jelenkor.net/main.php?disp=disp&ID=1505>>.

⁶ 1963-tól, Mohácsra költözve, hegedűtanár, 1967–2000 között a Mohácsi Zeneiskola igazgatója, majd egy 2002-ben induló Kolping Művészetoktatási Intézmény vezetője.

⁷ Szelényi Pál (1936–); vö. még <http://wiki.strandkonyvtar.hu/index.php?title=Szelényi_Pál>.

⁸ Szelényi Zoltán (1940–); vö. még <<http://www.baranyanet.hu/kikicsoda/2001/s/szelenyi.htm>>.

⁹ Szelényi Lajos (1944–); vö.

<http://artportal.hu/lexikon/muveszek/szelenyi_lajos/>és<<http://www.artifexfolyoirat.hu/2szam/szelenyi60.htm>>.

¹⁰ Hamvas Béla & Kemény Katalin: *Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*. Misztótfalusi, Budapest, 1947, 112 o. (2., javított kiadás. Pannónia Könyvtár: Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1989, 120 o.)

¹¹ Sára Jenő (1940–2010). 2013-ban már a Nyírségben XIII. alkalommal rendezett Országos Zeneiskolai Zongoraverseny egyik ösztöndíjosa; nekrológját lásd: <<http://www.vikarzeneiskola.hu/sara-jeno-emlekre/>>.

¹² Bolváry Pál (1926–2001); vö. még: <<http://www.kmcssz.org/contents/amult/hazamentek/bolvarypal.html>>; *Rabláncon Krisztusért* címűkönyve (*A Prisoner of Christ Jesus* (KatolikusMagyarokVasárnapja, Youngstown, 1992, 49 o.) pedig: <<http://www.ppek.hu/k519.htm>>.

¹³ Bárdfalvi Ferenc (1939–); <<http://archiv.baralib.hu/bio/11034>>.

¹⁴ Csonka Ferenc (1924–1986); vö. még: <<http://www.magyarkurir.hu/hirek/csonka-ferenc-anya-poszt-humusz-magyar-orokseg-dijas-lett>>és<<http://aranylilium.lapunk.hu/?modul=oldal&tartalom=1140325>>.

¹⁵ A mi csoportjainktól történetesen független, de hasonló helyzetből adódó utóhatásról számol be egy 1967-re utaló emlékezés: „Az első, finnországi utunk alkalmával a megyei pártbizottság egykori titkára, akkoriban a Szakszervezetek Megyei Tanácsa titkára, P[rávicz] L[ajos] kapta ezt a [hozzánk rendelt politikai vezető] tisztelet [..]. Feladatát komolyan vette, olyannyira, hogy az út szervezésében is részt vett. Barátságos és segítőkész volt, csupán egyetlenegy esetben avatkozott be meglehetősen szerencsétlen módon egy apró, manapság úgy mondanánk, hogy a magánszférát érintő, semmiképp sem rá tartozó ügyben. Az történt ugyanis, hogy két társunk, Derényi Piroska és Bárdfalvi Ferenc nem kapott útlevelet, mindkettőt megbízhatatlannak tartották az illetékes szervek. Bár a végeredmény sejtethető volt, mégis szinte az utolsó percig reménykedtek abban, hogy velünk jöhetnek. Szomorúságukat enyhítendő, Finnországban kevéske zsebpénzünk egy részét össze akartuk adni, hogy ajándékot vehessünk számukra. A gyűjtési akciót a szemfüles politikai vezető észrevette. Kérdésére őszintén megmondtuk, kinek, milyen célra gyűjtünk. Teljesen kiborult. Ingerülten kijelentette: nem járulhat hozzá, hogy olyanvalakinek, akit népi demokráciánk nem tart méltónak a részvételre egy ilyen jelentős úton, bármiféle ajándékot vigyünk. Hogy mégis kaptak, az már más lapra tartozik...” Surján Miklós: *A politikai vezető* – a <<http://www.pecsikamarakorus.hu/emlekek.php>> egykori honlapjáról.

- ¹⁶ Spányik Éva (1928–2012); vö. még: <<http://szinhaz.hu/forum/1007-mennyei-paholy/10149-spanyik-eva>>; „...emlékeim színpadán mindeddig Spányik Éva testesítette meg Euripidész hősnőjét, akinek alakítását diákként csodálhattam meg 1960-ban a pécsi színpadon” – írja Nagy Imre. Lásd: *A folyók visszafordulnak*. Dunántúli Napló, 2005. június 15., 14.
- ¹⁷ Országos emlékként vö. <http://hvg.hu/kultura/20090423_elhunyt_hevesi_andras_kaposvari_szinhaz> és M[olnár] G[ál] P[éter]: *Egy színházi muzsikusra*. <http://nol.hu/kultura/mgp_egy_szinhazi_muzsikusra_330426>; kaposvári emlékként: Várad Szabolcs: *Integetni a folyón innen odaáttra*. <http://www.csiky.hu/hirportal/olvasas/Integetni_a_folyon_innen_odaatra>, és Balassa Tamás: *Egy pálca, egy vonó és egy villányi*. <<http://www.sonline.hu/somogy/kozelet/egy-palca-egy-vono-es-egy-pohar-villanyi-233050>>; az életműre s a pécsi évekre emlékezve: Aknai Tamás: *Hevesi András (1942–2009)*. *echo*. Pécsi Kritikai Szemle, 2009. június. 2 in <<http://www.echopecs.hu/index.php?id=922>>, és ez idő szerint hozzáférhetetlenül: Szelényi Zoltán: *Hevesi Bandi elment* <<http://www.pecsikamarakorus.hu/portrek.php?#1>>]; színházadatok szerűségben pedig: <http://www.port.hu/hevesi_andras/pls/w/person.person?i_pers_id=147775>, és: <http://www.kecskemetikatona.hu/hu/tarsulat/tarsulat.html?szemely_id=211>.